

בענין שבות מתקן בשבת ויום טוב[*]

בכור שנפל לבור רבי יהודה אומר ירד מומחה ויראה אם יש בו מום יעלה וישחוט ואם לאו לא ישחוט ר' שמעון אומר כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן. [ביצה כה:]

ובביאור שיטת רבי שמעון פירש רש"י (ד"ה אין), "לאו משום מוקצה אסר ליה דהא לית ליה מוקצה אלא לפי שמתירו בי"ט נראה כמתקנו דהוה ליה כדן דין דגזור ביה משום שבות וה"ק אין התרתו היתר ואינו מוכן להכשר." [1] ובגמ' (שם) נתבאר, "במאי קא מפלגי אי נימא ברואין מומין קמפלגי וכו', "ופירש"י (ד"ה אי נמי), "דהא ודאי משום מוקצה לא הוי טעמייהו דאפכא שמעינן להו אלא משום ראיית מום דר"ש סבר אין רואין כיון דהוה ליה כיושב ודן דין." ויעויין בהמשך הסוגיא שם, ממנו אמנם משתמע שנחלקו לגבי ראיית מומין ביום טוב. ואם כי מן הסוגיא בכירה (שבת מו:) משמע להדיא שמחלוקתם נעוצה במוקצה, הרי הסבירו התוספות (ביצה כה:; ד"ה בכור) דבתרתי פליגי, וכן העלו כמה ראשונים.

עוד יעויין להלן (כו:). במשא ומתן הגמרא, בו ברור שלפחות כהוה אמינא מתמקדת המחלוקת בראיית מומין - הוה אומר, בשאלת מתקן - שכן רצתה הסוגיא שם להסביר כי נחלקו בהאם ראיית בכור כראיית טריפה. פשר הדבר, שלרבי מאיר, הסובר כי בכור שנשחט שלא על פי מומחה אסור, אין לתפוס ראיית החכם כמברר גרידא, ובמקביל לפסיקה לגבי טריפה, אלא יש להגדירה כמתיר, ברמה מסויימת, אשר על כן יש לאוסרה ביום טוב; וכפי שהסביר רש"י (ד"ה ומינה), "כיון דחשיבא כולי האי הוי ליה כמתקן וכדן דין ואסור לראותו בי"ט ואע"פ שהטריפה נבדקת ביו"ט." ואף על פי שהגמרא דוחה שהאיסור לרבי מאיר בנוי על קנס ולא על משקל ראיית מומין, אין בכך אלא כדי לנתק זיקת רבי מאיר לנושא, אך ההבנה כי רבי שמעון, האוסר ראיית מומין ביום טוב, בונה על רמת התיקון שבהוראת החכם, לכאורה עומדת בעינה.

ברם, יעויין ברמב"ם (הל' יו"ט ב:ג), וכן בהמת קדשים שנולד בה מום ביום טוב הואיל ולא היתה דעתו עליה מערב יום טוב אסור לשוחטה ביום טוב לפיכך אסור לראות מומי קדשים ביום טוב גזירה שמא יתירם החכם במומן ויבא זה לשחוט בו ביום. הרי שהתעלם מאיסור מתקן לחלוטין; וכך, במקביל, הראב"ד, בהשגתו על אתר, ולמה אין רואין אותו לכתחלה שמא לא יהיה מום קבוע ונמצא מטלטל מה שאינו ראוי לו שאי אפשר בלא טלטול או שמא לא ידקדק בראיתו מפני שמחת יו"ט.

הרי שאף שנימוקיו שונים משל הרמב"ם, יש כאן מכנה משותף של התעלמות מטעם מתקן; והדבר צריך תלמוד. אמנם, אשר להוכחה ממרוצת הסוגיא, (כו:). יש ליישב, דלא כמו שכתבנו לעיל, שהרמב"ם והראב"ד הבינו שלמסקנא משתנה לא רק הבנת שיטת רבי מאיר אלא אף הנמקת איסור ראיית בכור. אך עדיין יש לתמוה למה באמת לא ניתן ליישם איסור מתקן; ויש לעיין בכך.

על ההשוואה שבין ראיית בכור לראיית טריפה עמד אף רבי חונא בשם רבי אבא בירושלמי (ביצה ג:ד), בבואו להסביר שיטת ר' יהודה, "דר' יודה עבד ראיית בכור כראיית טריפה כמה דאת אמר תמן רואין את הטרפה בי"ט ודכוותה רואין את הבכור ביום טוב." אך יש מן החידוש במה שמובא בירושלמי בהמשך, "רבי יודן בעי דמאי מדבריהם וראיית טריפה מדבריהם כמה דאת אמר רואין את הטרפה ביום טוב ודכוותה מפרישין את הדמאי ביום טוב." ופירש ה"פני משה" על אתר שר' יודן הקשה,

על הא דתנן אין מפרישין תרומות ומעשרות בי"ט ושל דמאי נמי בכלל וכדתנינן דספק חשיכה הוא דמעשרין את הדמאי הא בשבת ובי"ט לא ואמאי הא דמאי מדבריהם הוא מספק שמא לא עישר עם הארץ תבואה זו ראיית הטרפה כלומר לבדוק אחר טריפות ג"כ מדרבנן הוא וא"כ כמה דאת אמר רואין את הטרפה בי"ט נימא נמי דכוותה מפרישין את הדמאי בי"ט, ולא משני מידי.

לפום ריהטא, ניתן היה לתרץ הקושיה בפשטות, שהרי לגבי דמאי היתה תקנה ברורה שאסרה אכילה טרם הפרשה, ואילו לגבי טריפה מקובל לחשוב שלא תיקנו חז"ל דבר אלא שקיים נוהל לפיו נהוג לבדוק בגין חשש סביר של איסור, וממילא שאין בראייה משום תיקון והיתר. אך תירוצ זה כל כך ברור ושקוף שאינו מותר

יסוד להבנת מה היתה הקושיה מראש. וכי יתכן שלא עלה על דעת ר' יודן מה שיכול כל בר בי רב לענות בפשטות. ויש להניח שזה מה שהניע את הרמב"ן לקבוע כי בדיקת הריאה, בה מיעוט טריפות מצוי, אינה בתורת מנהג גרידא אלא - לאור הירושלמי הזה, אותו הוא מצטט - מדינא דגמרא, "שעלולה הריאה לטרפות והצריכה בדיקת חשד וספק של דבריהם הוא דומיא דדמאי"; [2] ובעקבותיו הלכו הריב"ש (סי' קס"ג) והתשב"ץ, [3] שאף הגדיל לעשות ונשא ונתן באפשרות שבדיקת הריאה מחוייבת מן התורה. ואם כן, הדרא שאלת ר' יודן לדוכתה - מאי שנא ראיית טריפה שמותרת ביום טוב מהפרשת דמאי האסורה? לבירור העניין, יש להתבונן בסוגיא המרכזית אשר בהקשרה נידון ענין מתקן בשבת וביום טוב, והיא סוגיית איסור טבילת כלים. במשנה (ביצה יז:) מובאת מחלוקת בית שמאי ובית הלל לגבי טבילת אדם בשבת, אך אלו ואלו סוברים שטבילת כלים בשבת אסורה; ופירש רש"י (ד"ה וב"ה) שהוא הדין ביום טוב, "והא דנקט שבת רבותא אשמעינן לב"ה דאפילו בשבת שרו". בביאור האיסור, הועלו בגמרא ארבעה נימוקים: א) שמא יעבירו ד' אמות ברה"ר; ב) גזירה משום סחיטה; ג) גזירה שמא ישהה, כלומר, שידחה הטבילה עד שיתפנה בשבת ויו"ט, וישתמש בכלים טמאים לתרומה; ד) שנראה כמתקן כלי.

להלכה, כנראה, נחלקו ראשונים. הרי"ף על אתר הביא טעמי רב יוסף ורב ביבי, כלומר, חששות סחיטה והשהייה; ואילו הרא"ש (סי' י"ב) העדיף טעם שמא יעבירו, המוכר מהקשרים אחרים, ובעיית תיקון שהעלה רבא, היות והוא בתראה. ואילו המאירי הביא את ארבעת הטעמים, וכנראה סובר שיש לחוש לכולם. ויש כאן מקום תמיהה בדברי הרמב"ם, שנראים כסותרים. דבהלכות שבת (כג:ח) קבע, "אסור להטביל כלים טמאין בשבת מפני שהוא כמתקן כלי"; ואילו בהל' יום טוב (ד:יז) כתב, "כלי שנשטא מערב יום טוב אין מטבילין אותו ביום טוב גזירה שמא ישהה אותו בטומאתו" [למרות שבפיה"מ (ביצה על אתר) רק הביא טעם נראה כמתקן].

עמדו על כך הרבה אחרונים, [4] ביניהם ה"שאגת אריה (סי' נ"ו) שתירץ שאמנם, עקרונית, האיסור בשבת וביום טוב שווה. אלא שביו"ט יש מתיר מפאת צורך אוכל נפש - וביתר הרחבה, מדין מתוך, של צרכי היום - שמפקיע איסור מתקן, לפיכך נזקק הרמב"ם לנימוק צדדי לגבי יום טוב. וכבר קדמו בזה המהרלב"ח בתשובותיו (סי' ט"ז) שהציע שני הסברים לחלק בין שבת ליום טוב, או שנאמר שהאמת היא שאין בזה כל כך תיקון שיהא בו כדי לאסרו משום שנראה כמתקן ולכן מותר ביום טוב אבל משום חומרא שבת גזרו בו או שנאמר שהאמת היא שהוא תיקון קצת וראוי לגזור בו משום שנראה כמתקן ולכן אסור בשבת אבל ביו"ט הותר משום מכשירי אוכל נפש כיון שנשטא בו ביום.

לעומתם, תירצו כמה אחרונים שקיים שוני עקרוני בין המועדים, ברמת האיסורים הבסיסיים, ולא רק מפאת מתיר צדדי שמקעקע את האיסור בפועל מבלי לשלול שורשית. אפשרות זו צצה, ללא קשר לרמב"ם, ביחס להבנת הגמרא עצמה. שהרי יש לתמוה על הסוגיא, הלא הנימוק האחרון, פשוט וברור, ולמה הציעו האמוראים האחרים טעמים נוספים ולא הסתפקו בשל רבא.

ניתן לכאורה לחשוב בשלשה כיוונים:

- א. יתכן שאמנם טעם מתקן כלי מוסכם ומספיק, דרך כלל, אלא שהטעמים הנוספים מרחיבים את היריעה בהיותם תקפים לגבי מקרים אשר מופקעים מתיקון כלי. כך, למשל, משמע בסוגיא שם (יח.) שבכלי שנשטא בולד הטומאה אין לחוש לתיקון אך שיש לגזור בגין שמא יעבירו או שמא ישהה.
- ב. יתכן לערער על הגדרת טבילה כתיקון ויעויין ב"מגיד משנה" (הל' יו"ט ד:יח) שדן בשאלת טבילת כלים חדשים שניקחו מן העכו"ם, ונטה לאמץ את דעת הרשב"א האוסרתה ביום טוב. ובביאור הכרעתו הסביר, ומ"מ עם כל זה אני אומר שדין הרב קיים לפי שאפילו מאן דלית ליה טעמא דמחזי כמתקן כלי הני מילי גבי טבילת טומאה שאפילו קודם טבילה היה הכלי ראוי להשתמש בו בטומאה לטמא ולמי שאינו אוכל חולין בטהרה משום הכי לא חשבי הטבילה תקון וכולן שוין בטומאה של דבריהם שאין זה תקון אבל כלים הנקחין מן הנכרי דקודם טבילה לא חזו ודאי טבילתן מחזיא כמתקן כלי דאסירא לכולי עלמא כנ"ל.
- ג. ברם, ישנם אחרונים שהרחיקו לכת יותר - לכל הפחות, לגבי יום טוב. דיעויין במהרש"א על אתר שכתב שמתוך הסוגיא משתמע, "שהחמירו בשבת טפי משום איסורא דמתקן דאיסור שבת חמור אבל יו"ט כיון דצורך יו"ט הוא לא גזרו משום מתקן אלא משום תקלת תרומה". ומשמע שלא משום היתר אוכל נפש או מכשירין אתינן עלה, אלא שיש כאן הגבלה בעצם האיסור. וכך, בראשית דבריו, נטה להבין אף ה"שפת אמת" על אתר (ד"ה בגמ'). ומעין זה, הציע ה"פני יהושע", בהקשר לפרט המתעורר בהמשך הסוגיא, כסותם שלא פירש, "ואפשר לחלק בין שבת ליום טוב כדאשכחן לעיל גבי חלת חוץ לארץ ד"ט."

אלא שמהלך זה לכאורה תמוה. והרי משנה מפורשת שנינו (ביצה לו:), שאין מגביהין תרומה ומעשר ביום טוב; ואם כי במשנה לא מבואר נימוק האיסור, הרי פירש רש"י בכמה מקומות שהוא מתקן או מפני דמחזי כמתקן. וכן לפום ריהטא מוכרח מקושיית הגמרא (לו:), "פשיטא," שהרי קשה למצוא טעם אחר, פרט למתקן, שהוא כל כך פשוט. וכך מפורש ברמב"ם בשני ניסוחים בפרק כ"ג מהל' שבת, "אין מגביהין תרומות ומעשרות מפני שנראה כמתקן דבר שלא היה מתקן" (הל' ט'); ושוב "ואין מגביהין תרומות ומעשרות שזה דומה למקדיש אותן פירות שהפריש ועוד מפני שהוא כמתקן אותן בשבת" (הל' י"ד). ומן הסתם, שהאיסור ביום טוב אף הוא משום מתקן - אם בדין תיקון הטבל ואם מפני יצירת התרומה והמעשר שהפריש. ואם כי הציע המהרלב"ח^[5] שהרמב"ם הוסיף נימוק "שזה דומה למקדיש אותן פירות שהפריש" כדי לכלול איסור ששייך גם ביום טוב, דוקא מתוך שהוא סובר שאיסור מתקן מוגבל לשבת, קשה מאד להעמיס הסבר זה בניסוח סתום בהלכות שבת. ובכן, הדרא קושייה לדוכתה, למה נאלצו רבה, רב יוסף, ורב נחמן בר יצחק להעלות הסברים אחרים לאיסור טבילת כלים ביום טוב ולמה לא אימצו את הסבר "מפני שנראה כמתקן כלי" שהציע רבא.

וכבר נתקשה בכך ה"שפת אמת" בסוף דבריו שם, ומתוך כך הסיק שיש לאמץ את הסבר ה"מגיד משנה", "וע"כ צ"ל החילוק כנ"ל, דהתם מתקן ממש הוא, משא"כ הכא דכבר היו משתמשין בו, וגם לדברים טמאים חשיבי כלי גם קודם הטבילה." ברם, דומני שלאחר העיון אין לדחות תפיסה זו מפאת הקושיה מהפרשת תרומות ומעשרות, וניתן ליישר את ההידורים בנידון.

והנראה בזה שאמנם ניתן לחלק לגבי מתקן בין שבת ליום טוב, אך בצורה יותר מתונה. דהנה בסוגיא (יח.) הובאה ברייתא, מפי התוספתא, "כלי שנשטא באב הטומאה אין מטבילין אותו ביום טוב, בולד הטומאה מטבילין אותו ביום טוב." וכן קבע הרמב"ם מסמרים להלכה (הל' יום טוב, ד:יח), "נטמא הכלי במשקין טמאין שהן וולד הטומאה מערב יום טוב מטבילין אותו ביום טוב לפי שהוא טהור מן התורה כמו שיתבאר במקומו." אך בהלכות שבת, חילוק זה הושמט כליל, והרמב"ם ניסח פסק גורף (שבת כג:ח), "אסור להטביל כלים טמאין בשבת מפני שהוא כמתקן כלי." וצריך עיון, מאי שנא.^[6]

ויש לתרץ בפשטות שהרמב"ם כאן חילק לשיטתו, לאור שוני הנימוקים. כנראה שהבין שלגבי מתקן אין לחלק בין נטמא באב לנטמא בולד אך לגבי שמא ישהה אפשר לחלק. אך התינוח לגבי פסקי הרמב"ם, אך כיצד נסביר התוספתא אליבא דרבא, אם נניח שלגבי מתקן אין מקום לחילוק זה, והרי רבא אף ביום טוב נימק משום מתקן.

ויתכן שמה שברמב"ם משמע שביחס למתקן אין הבדל בין נטמא באב לנטמא בולד לא נאמר אלא אליבא דנפשיה, שהוא הטעם שטובל כלים בשבת היינו כמתקן כלי. ואילו רבא רק קבע "מפני שנראה כמתקן כלי", ולגבי איסור יותר קלוש של "נראה כמתקן" אפשר לחלק בין רמות שונות של טומאה. אך נראה שיש להציע הסבר אחר מתוך ליבון יסוד איסור מתקן, כפי שיתבאר. לאמיתו של דבר, השוואת מתקן בשבת ויום טוב עולה לא רק על רקע הרמב"ם אלא מתוך הסוגיא עצמה. דיעויין בהמשך המשנה (יז:), "ושוין שמשקין את המים בכלי אבן לטהרן אבל לא מטבילין", ובגמרא להלן (יח:) שם הובאה ברייתא, בה נחלקו רבי ורבנן לגבי השקה, והקשתה הגמרא מן המשנה על רבי האוסרה. ביישוב הקושיה נאמרו כמה תירוצים, והראשון שבהם שלרבי השקה אסורה בשבת אך מותרת ביום טוב, ושלדעתו ניתן להעמיד את היתר המשנה ביום טוב. הרי שחילוק שבת ויום טוב כבר מופיע בגמרא, אם כי לגבי דין אחר מאשר טבילת כלים, ומשתמע שלגבי מתקן יש מקום לחלק ביניהם, אך לא נתבאר מה החילוק ומה סיבתו.

והנראה בזה שיש לעמוד על שורש הענין מתוך עיון בסוגיא בריש נוטל בשבת. במשנה שם שנינו (קמא:), "רבי יהודה אומר אף מעלין את המדומע באחד ומאה." והוקשה על דבריו בגמרא (קמב.), "ואמאי הא קא מתקן?" (ופירש"י, "שמביאה לידי היתר ונגזר ביה אטו תקון שעל ידי מלאכה") ונאמרו בזה כמה תירוצים, שרבי יהודה סובר כדעות מסויימות בתנאים לגבי היתר מדומע, אשר לאורן אין כאן חשש מתקן.

ברם, לכאורה הקושיה מעיקרא תמוהה, שהרי אין כאן תיקון כלל ועיקר. הלא מדובר, כפי שהסביר רש"י על המשנה, ב"סאה תרומה שנפלה לק' של חולין דקי"ל דעולה, מותר להעלותו לסאה תרומה מהן בשבת"; ובכי האי גוונא הלא התרומה בטלה במאה והתערובת כולה מותרת, שכן אין תרומה מדמעת אלא בפחות ממאה, אלא שקיים חיוב צדדי של העלאת סאה - אשר לדעת רוב הראשונים, אינה מתחייבת אלא בתרומה מפני גזל השבט.^[7] היות ואין ביטול בממון, כמבואר בשלהי ביצה (לח.), ואינה מדיני ביטול בתערובות - ובכן, איזה

תיקון התערובת יש כאן.^[8]

ברור שרש"י הרגיש בקושי, וזה מה שהסביר, "ונגזר ביה אטו תקון שע"י מלאכה." פירוש לפירושו, אמנם אין כאן מתקן ממשי, אך יש לגזור תקון מעין העלאה אטו תיקון באמצעות מלאכה. ברם, בשורה התחתונה מוכח ממרוצת הסוגיא שיש איסור מתקן אף בהעלאת והדומה לה, ולו מפאת גזירה.

אלא שנראה שיש לחלק בין שתי רמות של מתקן - וזאת, לא רק בין תיקון על ידי מלאכה לתיקון ללא סרך מלאכה, כפי שאולי מדויק מלשון רש"י, אלא אף במסגרת תיקון נטול מלאכה, יש לחלק בין שתי רמות של מתקן. ברובד אחד, נאסר תיקון החפצא, וברובד שני, פעולה המאפשרת השימוש בו על ידי הגברא ומביאתו בהישג ידו. ושני רבדים אלה שונים במהותם. בראשון, בהפרשת תרומות ומעשרות, לדוגמא, מדובר במכה בפטיש מדרבנן, שהתרחב הן בכך שהחפצא המתוקן הינו אוכל ולא כלי, הן בכך שהתיקון הלכתי ולא תיפקודי, והן בכך שהוא מתחולל ללא כל מעשה מלאכה, אך בשרשו מוגדר כמכה בפטיש מדרבנן. לעומת זו, בשני אין שמץ של מלאכה אלא איסור נפרד - בין אם נבין, כמשתמע מרש"י, שיש כאן מעין שבות של גזירה אטו מלאכה, ובין אם נבין שגזרו איסור מחודש לחלוטין המנותק מכל סרך מלאכה.

והנה קושיית הגמרא מתייחסת לשבת. ונראה שיש לחלק בנידון בין שבת ליום טוב. דברים טוב רק תיקון החפצא ייאסר אך אין גזירת תיקון נוספת - ואין הכי נמי שהעלאת התרומה בו תהיה מותרת - שלא מצאו איסור מעין זה ביום טוב. דלגבי איסור מלאכה, מסתבר שמן הסתם אין לחלק בין המועדים לגבי הגדרת האיסור, אך בכל הנוגע לגזירות צדדיות יש הרבה יותר מקום להפריד בין הדבקים.

אם נקבל הנחה זו, אפשר להבין בפשטות מה שחילקה הגמרא בין נטמא בולד הטומאה לנטמא באב הטומאה. דהנה ה"מגיד משנה"[\[9\]](#) הציע שלדעת הסוברים שטבילת כלים הנקחים מן העכו"ם אינה אלא מדרבנן יש מקום להתיר טבילתם ביום טוב, וכמו בכלי שנטמא בולד הטומאה. מדויק מדבריו שככל שמתוקן איסור דרבנן אין בכך איסור. אלא שלבסוף הסיק שלגבי טומאה, היות ואפשר להשתמש בכלי בחולין טרם טבילתו, חילקה הסוגיא בין דאורייתא לדרבנן אך אין זה תופס לגבי כלי שכל תשמישו תלוי בטבילה. היוצא מדבריו, שבכל טומאה דרבנן - כגון שנטמא על ידי עכו"ם שאין טומאתם אלא מדבריהם או אם נגע בו שרץ שנשרף ושלדו קיימת, שלדעת הרמב"ם,[\[10\]](#) רק מטמא מדרבנן - יהיה מותר להטביל.

אך ממה שבברייתא צויין רק היתר טבילת כלי שנטמא בולד הטומאה ודאי משתמע שרק במקרה זה מקילין, ונראה שהסיבה ברורה. דהנה נטמא בולד הטומאה אשכחן רק בגזירת משקין שנטמאים את הכלי; ולגביה, יעויין ברמב"ם שקבע (הל' אבות הטומאות ז:),

כשגזרו על המשקין שיטמאו את הכלים גזרו שיהיו מטמאין את הכלים מתוכן כיצד אם נפלו לאויר כלי חרס נטמא כולו והרי הוא שני ואם נגעו בשאר כלים מתוכן מטמא כולו ונעשו שניים אבל אם נגעו משקין טמאים מאחורי הכלי שיש לו תוך בין בכלי חרס בין בכלי שטף וכלי מתכות נטמאו אחוריו בלבד והרי אחוריו שני ולא נטמא תוכו.

והנה מצב זה של כלי שאחוריו טמאים ותוכו טהור מחודש למדי, אך מקורו בגמרא בזבחים (עט.). ברם, הרמב"ם הגדיל לעשות בכך שפסק שאף אחורי כלי חרס מיטמא ממשקין. וכבר השיג הראב"ד על אתר, א"א אין השכל נותן שיעשו משקין מה שאין המת והשרץ עושין ולא גזרו חכמים במשקין אלא משום משקה זב וזבה ואם הזב והזבה אין מטמאין כלי חרס מאחוריו איך המשקין שלהן מטמאין.

ונראה מוכח - במיוחד, לשיטת הרמב"ם - שבאמת אין כאן טומאת החפצא של הכלי, שלגביה באמת לא תיתכנה חריגות כאלה, אלא שלגבי התייחסות בגברא הטילו עליו דינים כאילו היה טמא, אף כי בעצם, גם מדרבנן, הוא נשאר טהור. אשר על כן, אפשר לגזור על אחוריו ולא על תוכו וגם לסטות מכללי העברת טומאה המוצקים והמקובלים.

לאור זה, ברור למה אין איסור להטביל כלי שנטמא במשקין ביום טוב, היות ואין כאן תיקון החפצא אלא יצירת שימוש בו על ידי האדם. מה שאין כן בנטמא על ידי אב הטומאה דרבנן שהכלי עצמו טמא בחפצא וטבילתו מתקנתו.

ועל פי ההנחה שהוצעה לעיל, גם ברור למה הרמב"ם הביא חילוק זה רק לגבי יום טוב והשמיטו לגבי שבת, שכן לגביה אף תיקון המאפשר שימוש האדם נאסר אף אם אין כאן תיקון החפץ, ותיקון כזה הלא מתרחש גם בכלי שנטמא במשקין.[\[11\]](#)

השתא דאיתנין להכי, אפשר לתרץ בפשטות מה שהקשינו לעיל - מה ראו שאר האמוראים צורך להציע הסברים חדשים לאיסור הטבלת כלים, ולא הסתפקו ביישום איסור מתקן המוכר; ומה הניע את הרמב"ם לנמק בשבת מצד מתקן ולהעזר לגבי יום טוב בטעם צדדי של שמא ישהה הכלי בטומאתו. דהנה כבר ציינו לעיל

דברי ה"מגיד משנה" שלדעת רבה, רב יוסף, ורב נחמן בר יצחק אין משום מתקן בהטבלת כלי מכיון שכבר היה ראוי לתשמיש בטומאתו לחולין, למי שאינו אוכלם בטהרה, או לדברים שאינם מקבלים טומאה, וכגון פירות שלא הוכשרו. אלא שאם כך קשה מה שהרמב"ם הכריע כרבא ביחס לשבת. לאור דברינו, הכל מתבהר כמין חומר. לגבי הצעת ה"מגיד משנה" יש לחלק בין שני איסורי מתקן. אשר לתיקון החפצא והכשרתו לשמש ככלי, שנאסר כמעין מכה בפטיש מדרבנן, דבריו מחוורים כשמלה. כבר היה כאן כלי, ואין בהרחבת ביצועיו ומעגל שימושו משום מתקן מנא. אך אשר למתקן כגזירה נפרדת, בכך שמתאפשר תשמיש האדם בו, אף בשינוי מעמד הלכתי שפותח אפיקים שלפני הטבילה היו חסומים יש משום מתקן. ובכן, אם נקבל את החילוק שהעלינו לגבי מתקן בשבת וביום טוב, הרי שבשבת יש לאסור טבילת כלים מפאת מתקן, מכיון שיש כאן תיקון כלפי המשתמש, ואילו ביום טוב, שרק תיקון כמלאכת מכה בפטיש נאסר, יש צורך בטעם אחר. והם הם דברי הרמב"ם בנידון.

אלא שדברים אלו נאמרו במסגרת הסבירי שאר האמוראים והכרעת הרמב"ם שקיבלם לגבי יום טוב אך לא לגבי שבת. ברם, עדיין שומה עלינו לעמוד על שיטת רבא שדן בביאור משנתנו העוסקת ביום טוב, ועם זאת, נימק גם אותה בטעם מתקן. ויתכן שיש לדייק בלשון רבא, "מפני שנראה כמתקן כלי", שאין כאן מתקן אלא רק שנראה כמתקן; שכן, עקרונית, מסכים רבא למה שנאמר לעיל. מאידך, אפשר להסביר שהוא אמנם חולק - וזאת, באחת משתי דרכים. היות והמהלך שנפרש לעיל מושתת על שתי הנחות, יספיק לרבא לשלול אחת מהן. הוזה אומר, יתכן שלדעתו אף ביום טוב נאסר אפילו תיקון המעניק נגישות לאדם, אף כשאינו מתקן את גוף החפץ, כפי שאולי ניתן להבין גם מכמה פוסקים, כפי שיתבאר להלן. לחילופין, ניתן להסביר שעיקרון חילוק שבת ויום טוב בנידון מקובל עליו, אלא שלדעתו סילוק טומאה נחשב אף הוא כתיקון החפץ ולא רק כפתיחת אשנב נוסף למשתמש. ברם, נראה שיש להעדיף את ההסבר השני, שכן במסגרתו מובן היטב החילוק בין נטמא באב הטומאה לבין נטמא בולד הטומאה, בהיות שלפי ההסבר הראשון הוא נותר יחסית עמום, אלא אם כן נרחיבו לחילוק בין כל דאורייתא לכל דרבנן. לאור דברינו, אף מובן החילוק בין שבת ויום טוב ביחס להשקה. דהנה לגבי שורש דין השקה הועלו שני הסברים:

(א) שהיא מעין טבילה המטהרת, וכמשתמע מקושיית ה"אור זרוע" שהקשה, (א: שלה) "וקשיא לי אני המחבר הואיל והמים טמאים יש להם טהרה במקוה ע"י השקה א"כ אמאי אינם נעשים אב הטומאה." פשר קושייתו, דהא קיימא לן שאין כלי חרס או אוכלין ומשקין נעשים אב הטומאה, ואפילו על ידי מדרס, מפני שאין להם טהרה במקוה (ע"י שבת פד.); והיות ולמים טמאים יש טהרה במקוה אין סיבה שלא יהיו אב הטומאה. ברם, פשוט שאין לקושיה זו שחר אלא אם כן נסביר שטהרתם מדין טבילה דאלו מדין זריעה אין זו טהרה במקוה ממש, שאין הזריעה אלא כמעין הקבלה לשבירת כלי חרס, אלא שבמקרה היא מתרחשת על ידי חיבור למקוה. [12]

(ב) לעומת זאת, אפשר להבין שהיא מדין זריעה וחיבור לקרקע שמטהר, [13] אולי מפני שמופקע שם אוכל ומשקה, ומעין דין שתילי תרומה שננטמא ושוב נזרעו שטהורים מלטמא, כמבואר במשנה מפורשת (תרומות ט:); וכן משמע להדיא ממרוצת הגמרא (פסחים לד:); דגרסינן בה, מי החג שננטמא השיקן ואח"כ הקדישן טהורין הקדישן ואח"כ השיקן טמאים מכדי זריעה נינהו מה לי השיקן ואח"כ הקדישן מה לי הקדישן ואח"כ השיקן אלמא אין זריעה להקדש, וכו'; ופירש"י שם, "ומים סלקא להו השקה דזו היא זריעתן משעברו עליהן מי המקוה ונעשה חיבור ובטלו." ובכן, בנוגע לענייננו, אם בטבילה עסקינן אין מקום לחלק בין שבת ליום טוב. ברם, אם הטהרה נעוצה בזריעה יש מקום לבעל דין לטעון שאין כאן תיקון החפץ - אלא, אדרבה, הפקעת וביטול זהותו - אך, בפועל, אשר לנגישות האדם אליו ולאפשרות תשמישו בטהרה, זו ודאי מתחדשת. וממילא, שלאור מה שהוסבר לעיל, אפשר לאוסרה בשבת ולהתירה ביום טוב.

מהלך מקביל ניתן להציע לגבי תופעה שלא הזכרה בגמרא, אך נידונה בראשונים ובפוסקים. דיעויין ב"אור זרוע" (ב: שמה) שהביא,

השיב רבינו יצחק בר אברהם זצ"ל כך אני נראה בעיני שאין להתיר להגעיל הקערות שאינן בני יומן ביום טוב ואף על פי שיפה דן אוהבי דמטעם מתקן אין לאסור דנראה כאילו להדיחן מתכוון וטעם דתיקון כלי אין איסור כי אם מדרבנן ובדבר מועט היקלו כאן דאין תקונן מלאכה הא אינו אלא מתקנו מן האיסור או מן הטומאה אבל מה יעשה אחי מאיסור הבערה ובישול מים ... מיהו כיוצא בזה התרתי באותה מחבת שקורין (טרפא בלע"ז)

במלכותינו ללבן אותה באור כשהיא בת יומה דהא אי אפשר לעשותה מערב יום טוב ... ומשום תיקון ליכא איסורא דנראה כמחממה לבשל תחתיה.

יתכן שכוונת הריב"א בקובעו, "דאין תקונו מלאכה הא אינו אלא מתקנו מן האיסור או מן הטומאה," הינה לחלק בין תיקון מעשי לבין תיקון הלכתי. אך אם כך, צריך עיון גדול דמאי שנא מהפרשת תרומות ומעשרות או הזאת טמאים, שנאסרה במשנה בפסחים (סה:). ובכן, יותר נראה שיש לחלק שאין כאן תיקון חפצא כלל ועיקר, לא מדאורייתא ולא מדרבנן, שהרי הכלי מצד עצמו מותר, כשר, וטהור, אם כי שבגלל בליעת האיסור שבו מנוע כל אדם מלבשל בו. אלא שבמקום שיש אף איסור נראה כמתקן יש מקום לאיסור גם את זה, וביחס לאפשרות זו ציין שבדבר מועט היקלו, "דנראה כאילו להדיחן מתכוון." ברם, לפי מה שנתבאר לעיל, היתר זה אינו אלא ביום טוב, אך בכגון דא בשבת, לו משכחת לה הכשר כלים מבליעתן ללא מלאכה - וכגון בשריית כלי זכוכית שלשה ימים מבליעת צונן של איסורים מסויימים, על פי הירושלמי - עדיין היה נאסר מדין מתקן כלפי הגברא.

לאור ה"ל", יש לתת את הדעת לגבי דין שחידשו הרמ"א, ואשר כנראה ראהו כדבר פשוט; והוא (או"ח, קט"ז), "ודין הדחת כלים ביום טוב דינו כמו בשבת כדאיתא (ס' שכ"ג)." דהנה בנימוק איסור הדחת כלים נחלקו ראשונים. דיעויין ברמב"ם (הל' שבת כג:ז) שכתב, "ואסור להדיח קערות ואלפסין וכיוצא בהן מפני שהוא כמתקן אלא אם כן הדיחן לאכול בהן סעודה אחרת באותה שבת." ואילו הראב"ד השיג, "כל זה אינו אסור אלא מפני שהוא טורח לחול."

והנה אם באנו לדון מפאת הכנה לחול, לכאורה דין הרמ"א פשוט, דמאי שנא שבת מיום טוב. אך אם מדין מתקן אתינן עלה, לאור דברינו ודאי שיתכן לחלק. דנראה ברור שאף לדעת הרמב"ם אין בהדחת כלים משום מכה בפטיש מדרבנן מצד תיקון הכלי, שהרי מסתבר שלו באיסור מלאכה עסקינן אף הדחה לצורך סעודת היום היתה כלולה באיסור. ובכן, רק מדובר במתקן כגזירה נפרדת, ולפי מה שנתבאר יתכן לחלק לגביו בין שבת ליום טוב.

חילוק דומה לכאורה משתקף בהלכה אחרת, לגביה משמע שקיים חילוק בין יום טוב לשבת. דיעויין בדברי רבה (ביצה ט'),

גלגל עיסה מערב יום טוב מפריש ממנה חלתה ביום טוב אבוה דשמואל אמר אפילו גלגל עיסה מערב יום טוב אין מפריש ממנה חלתה ביום טוב לימא פליגא דשמואל אדאבוה דאמר שמואל חלת חוצה לארץ אוכל והולך ואח"כ מפריש אמר רבא מי לא מודה שמואל שאם קרא עליה שם שאסורה לזרים. והנה לא מצאנו היתרו של רבה ביחס לגלגל עיסה בערב שבת שיוכל להפריש בשבת. ויש לעיין, מאי שנא, דהתיינח גלגל עיסה ביום טוב, שמותר לכולי עלמא להפריש חלתה, לא משכחת לה במקביל בשבת, שהרי הלישה אב מלאכה. אך בגלגל מבערב הלא יתכן בשבת, ולמה לא נתיר אף בשבת. ונראה שלאור דברינו החילוק ברור, אם נבין שבסוגיא מדובר, כמשתמע ממסקנתה, בעיסת חוץ לארץ. סביר להניח כי מכיון שאפשר לדחות את ההפרשה עד אחרי האכילה שאין כאן חפצא של טבל כלל ועיקר אלא חובת הפרשה גרידא. וכבר שמעתי מקדמת דנא מפי מו"ר הג"ר אהרן הלוי סולוביצקי זצ"ל, סגוריה על רבים מבין ציבור שומרי תורה ומצוות, שהיו קונים לחם במאפיות יהודיות בחו"ל, שבעליהן לא היו נזהרים בהפרשת חלה, ואף על פי כן לא היו הלקוחות מפרישים. והציע מו"ר שהיות שאוכל והולך ואחר כך מפריש מוכח שאין כאן שם טבל אלא חובת הפרשה, ויתכן שחובה זו מוטלת רק על הבעלים בשעת חובתה בלישה וגלגול או קרימת פנים בתנור, אך לא על הלוקח.

איברא ששוב מצאתי תשובת רב צמח בר מר פלטי, הובאה ב'כפתור ופרח', פט"ו (נח. במהדורות הנפוצות) שכתב, ביחס לעיסת חוץ לארץ, "הילכך מאן דאכיל עיסה בטיבלא לא מזמנינן עליה." ממנה ודאי משתמע, הן מהמינוח והן מהדין, שמדובר בטבל דרבנן, שהרי רק מאכלות אסורות נתמעטו מזימון במשנה (ברכות מה:). מכל מקום לכאורה הסברא הפשוטה מורה כדברי הגר"ס שאין כאן איסור טבל כל עיקר, ואפילו אכל, ולא הפריש כלל אינו מוגדר כאוכל טבלים למפרע אלא כמבטל תקנת הפרשה. אי לכך, אפשר להבין בפשטות למה התיר רבה להפריש עיסת חו"ל ביום טוב שהרי אין כאן תיקון חפצא המתירו, וכפי שהסביר הראב"ד (הל' יו"ט ג:ח), "אין כאן משום מתקן טבלים ביום טוב." ובלשון בעל המאור (ד: באלפס), עוד יותר מחודד, "הא לא טבילון כל עיקר" ואין בה משום דמיחזי כמתקן דהא לית בה משום טבל." ומה שאסר שמואל אף בעיסת חו"ל יש להסביר משום שאף שאין כאן תיקון איסור טבל יש כאן יצירת החלה אותה ניתן לאסור, כפי שמשמע מלשון רש"י (ד"ה מי), "ואיתא בכלל אין מגביהין תרומות ומעשרות ביום טוב," אף אם אינו מתקן;

וכפי שבמקביל כתב בן הרמב"ן בחידושו על אתר (ד"ה אמר רבא), "מ"מ כיון שקריאת השם מהני למיסר לזרים הוה ליה כמקדיש או מגביה תרומות ומעשרות ואסור." [14] או, לחילופין, אפשר להסביר, כלשון הרשב"א (ד"ה ולענין), "משום דאע"ג דלא מעכבא ומצי אכיל מתקן מיהא הוי והוה ליה כמגביה תרומות ומעשרות" - כלומר, שיש כאן תיקון החלה ביצירתה אף שאין כאן תיקון בהיתר העיסה. ברם, מחלוקת זו אינה אלא ביום טוב, בו אין איסור מתקן אלא בתיקון החפצא. מה שאין כן בשבת, שמתקן או מיחזי כמתקן נאסר מצד הפעולה כגזירה נפרדת - ובתנאי, כמובן, שיש כאן איזו תועלת ותוצאה, שהרי אחרת אין כאן תיקון כלל - ברור שאף בעיסת חוץ לארץ שגלגלה מערב שבת ייאסר להפריש חלה בשבת, שכן לגביה לכולי עלמא בהחלת האיסור לזרים סגי ויש כאן מעשה תיקון הנאסר. ברם, יש לציין כי ההסבר הנ"ל רק תקף לגבי עיסת חו"ל. ניתן, אם כך, לאמצו, לשיטת בעל המאור שאף רבה לא התיר אלא בעיסת חו"ל, ומהטעם שצוטט לעיל. או, לחילופין, ניתן ליישם הסבר זה, להלכה, לשיטת הראב"ד הנ"ל שרק היקל לגבי עיסת חו"ל, אף שיתכן שהבין שהמחלוקת כללה אף עיסת ארץ ישראל. אך לשיטת הרמב"ן ודעמיה שהסבירו שרבה לא חילק בין חלת א"י לחלת חו"ל, ואף על פי כן לא מצאנו שהיקל לגבי שבת, על כרחנו שעלינו להיזקק בבירור שיטתו להסבר אחר, וכגון מה שהציע הרשב"א שם, "ובכולהו שרי רבה משום שמחת י"ט דכיון דרובן לא טבילי מאתמול לא פלוג רבנן משום שמחת יום טוב." או כפי שהעלה המאירי ("בית הבחירה" ח: ד"ה שחט), "ונראה לומר טעם אחר בדבר והוא שבגלגל עיסה אעפ"י שהיה אפשר לו מבערב הואיל וביום טוב עצמו מתעסק בבצק בקטוף ואפייה הותרה הפרשה אגבן." [15] הרי ברור שבשני הנימוקים האלה יש לא רק כדי להסביר ההיתר ביום טוב אלא גם להגבילו ליום טוב, ולאפוקי שבת.

נחזור לדידן, לאור המתבאר לעיל, אפשר להבין האפשרות שהעלה ר' יודן בירושלמי, שכמו שרואין את הטריפה ביום טוב אף היא מותר להפריש את הדמאי ביום טוב - וזאת, לפום ריהטא, בניגוד למשנה בבמה מדליקין (לד.) שרק התירה הפרשת דמאי בין השמשות. אפשרות כזו אף הועלתה, תוך כדי התעלמות מדברי הירושלמי, על ידי ה"פני יהושע" בסוגיית אין מטבילין על אתר. על דברי רש"י, "בולד הטומאה אין כאן תקון", מעיר הפנ"י [ביצה יח. (ד"ה בפרש"י בד"ה אין מטבילין)], וקשיא לי דהא בס"פ במה מדליקין דל"ד מבואר דאפילו לעשר הדמאי אסור משום מתקן אפילו בספק חשיכה אע"ג דדמאי דרבנן וכן בעירובי חצירות דהוי נמי טעמא משום מתקן אפילו הכי בודאי חשיכה אסור ואפשר לחלק בין שבת ל"ט כדאשכחן לעיל (ט.) גבי חלת ח"ל. [16] בסיום דבריו, אמנם חילק בין שבת ויום טוב, אך סתם ולא פירש - הן בכך שלא הסביר, והן בכך שכנראה הבין שהחילוק נוגע לכל תיקון הלכתי דרבנן; ושומה עלינו להשלים את החסר. אשר להסבר, הוא כבר הוצע בהרחבה, אך אשר להיקף, נראה שיש להתאים את שאלת ר' יודן לאמות המידה שצויינו לעיל. דנראה פשוט שלא בכדי עלתה השאלה לגבי דמאי ולא לגבי כל טבל טבול דרבנן, כגון מעשר ירק או הגדל בעציץ שאינו נקוב. לגביהם, ברור כביעתא בכותחא, שההפרשה מוגדרת כתיקון החפצא, שכן מעמדם טרם הפרשה הוא של מאכלות אסורות מדרבנן, ופשוט ששינוי זהות הפרי מטבל לחולין מהווה תיקון; ובתור שכזה, הוא נאסר ביום טוב כבשבת, כפי שנתבאר. רק לגבי דמאי התעוררה שאלה, והסיבה פשוטה. מרגלא בפומיה של מו"ר הגר"ד זצ"ל, שאין לראות בדמאי חפצא של מאכלות אסורות, ואין בו אלא איסור אכילה, שנאסר על הגברא לאכלו ללא הפרשה. ונימוקו והוכחתו עמו, ממה דתנן (דמאי גא:) "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי", בהיות שמעולם לא עלה על דעת שיהיה מותר להאכילם בשר עוף בחלב או ירקות של טבל. ולא עוד אלא שהרמב"ם קבע (הל' מעשר י"א), שאין כאן קולא בהלכות לפני עור גרידא אלא שאף היתר אכילה שנינו, "מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי וצריך להודיען והעני עצמו והאורה אם רצו לתקן מתקנין." [17]

וכך היה הרב זצ"ל, מסביר מה שנאמר בכמה הקשרים שאין דמאי כטבל, כגון לגבי לצאת באתרוג של דמאי, מפני "דאי בעי מפקר להו לנכסיה והוי עני וחזי ליה השתא נמי לכם קרינא ביה" (סוכה לה:), [18] שאין בכך רק התחשבות במה שבידו לחולל, אלא שיש כאן קביעה והוכחה שבמהותו אין באתרוג שום פסול אלא שנמנעה אכילתו מסיבה צדדית, ואין זה פוגע במעמד החפצא. כמו כן, יתכן שכך גם ניתן להסביר היתר תערובת דמאי (ע"י חולין דף ו'), שודאי אינו קיים לגבי טבל דרבנן. ממילא, מובן בפשטות מה שהשווה ר' יודן הפרשת דמאי, ורק הפרשת דמאי, לראיית טריפה. בשניהם אין איסור חפצא אך, בפועל, אלמלא תיקון דרבנן מסויים, אין האוכל עומד ומותר לאכילה. ומכיון שלרבי יהודה

ראיית טריפה מותרת ביום טוב, יש מקום לבעל דין לטעון שהוא הדין בהפרשת דמאי - חרף העובדה שמצד אחד, אסור להפריש דמאי בשבת, ומצד שני, שאסור להפריש על טבל דרבנן ביום טוב - מכיון שביום טוב רק נאסר תיקון הלכתי המשנה את מעמד וזהות החפצא, ואין בהפרשת דמאי משום כך. לפי דרכנו, אין להקשות למה נימקו הרמב"ם והראב"ד איסור ראיית מומים ביום טוב מטעמים אחרים, שמא ישחוט או טלטול מוקצה, ולא התייחסו לאיסור מתקן. בכור הלא ניתן מן התורה על ידי המום עצמו ללא כל ראייה. ואף שמדרבנן נאסרה אכילתו כל עוד לא התירוהו חכם או שלשת בני הכנסת, הרי פשוט שאין כאן איסור חפצא, כאילו מדרבנן דינו כתמים, אלא איסור אכילה צדדי. איברא שהרמב"ן - בבואו לחלוק על בעל המאור, שהסביר דעת האוסר ראיית סכין ביום טוב מפני שהיא דומה לראיית בכור (עי' ביצה כח:) - השיג במלחמת ה' (ביצה יד. בדפי הרי"ף), וטעמו של בעל המאור ז"ל אינו דראיית סכין כראיית טריפה הוא וכשאר ההוראות שמותרות ביום טוב ואינו דומה לראיית בכור שהוא יוצא מכלל קדשי מזבח לפסולי המוקדשין בהתירה זו ונמצא שהוא מתיר את

האיסור. [19]

מכל מקום, נראה ברור שאין כאן מעמד קדשי מזבח מדרבנן טרם הראייה, וודאי שהמום עצמו כבר יוצר שם פסולי המוקדשין. כוונת הרמב"ן שקופה שרק בא לקבוע שבבכור ניתן, בכל אופן, איסור, ולו איסור המוטל על הגברא ביחס לחפצא, ובראיית סכין גם זה חסר, שאין כאן אלא פסק שהסכין כשר לשחיטה ולא ניתן שום איסור.

ברם, יש לציין כי המהלך שנתבאר לעיל נכון לדעת המתירים ראיית בכור ביום טוב או האוסרים אותו, שלא מדין מתקן. לראשונים שבאמת אסרוהו משום מתקן, לכאורה כללו הפקעת איסור שאין בו משום תיקון החפצא בגזירת מתקן ביום טוב - אלא אם כן נטען שראיית בכור מפקיעה איסור דרבנן שבחפצא, דבר שכאמור אינו מסתבר כלל וכלל.

ייחדנו דברינו להגדרת השוני שבין שבת ליום טוב לגבי מתקן, תוך כדי התייחסות לשתי רמות של תיקון. על ההבחנה בין שני סוגי תיקון עמדנו לעיל והיא הובהרה נכון. אך אשר לשורש ועילת החילוק בין שבת ליום טוב בנידון טרם עסקנו בהם, ושומה עלינו, לסיום, לשרטט - ולו בקציר האומר, וללא כל יומרה למיצוי הנושא - קווים להסברים אפשריים לפתרון.

עקרונית, דומני שמסתמנים שלשה כיוונים לדיון. הראשון, והוא אשר, כפי שראינו, העלו כמה אחרונים לגבי טבילת כלים, מושתת על הנחה שאין מקום לחלק מצד האיסור היסודי אלא שהשוני נובע מכך שלגבי יום טוב קיים מתיר שחסר בשבת. אפשרות זו, כשלעצמה, מתפצלת לשני ראשים, בהתאם למתיר שבו מדובר. אפשר, מצד אחד, לבנות על היתר אוכל נפש ומכשיריו; או, לחילופין, להיזקק לשמחת יום טוב כמתיר. האפשרות הראשונה תחייב התייחסות לכל מערכת מכשירי אוכל נפש - האם פוסקים כרבי יהודה, מה היא הגדרת מכשירין, האם יוגבל השוני למקרים בהם אי אפשר היה לעשות מערב יום טוב, ועוד.

האפשרות השניה [20] תחייב הקבלה לסוגיות השונות בהן מופיעה שמחת יו"ט כמתיר - אשכול המקרים הנידונים (ט:י); מח' רבי יהודה ורבנן לגבי שימוש בכלי מדידה (כח.-כט.); טלטול מוקצה לצורך, לשיטת הריצב"א [21] - וקביעת עד כמה לגבי אותם דינים שונה שבת מיו"ט.

בהקשר זה, יש לתת את הדעת במיוחד לדברי רבי זירא (לא:): שרבי מאיר התיר סתירת אורא דליבני ביום טוב אבל לא בשבת. ופירש רש"י (ד"ה א"ר זירא), "ביו"ט התיר ר"מ כיון דמדרבנן הוא דאסור ומשום שמחת יו"ט שרי שהרי מותר בו אוכל נפש". הרי שאף במלאכה דרבנן תיתכן קולא משום שמחת יום טוב; ובכן, אולי אף במתקן שהוא ברמת מכה בפטיש מדרבנן שאני שבת מיום טוב, ודלא כפי שהוצע לעיל. אך יתכן, כמובן, שבזה חולקים חכמים על רבי מאיר, ולא רק בשאלה נקודתית לגבי גדרי מלאכת סותר, ואין כאן מקום קושיה על הצעתנו.

כיוון שני מתמקד בצד האיסור ולא במתירים; ואף הוא מתפצל לשני ראשים. באחד נתקלנו בהסבר הראשון שהציע המהרלב"ח ביחס לטבילת כלים, "או שנאמר שהאמת היא שאין בזה כל כך תיקון שיהא בו כדי לאסור משום שנראה כמתקן ולכן מותר ביום טוב אבל משום חומרא שבת גזרו בו". כוונתו, מן הסתם, לחומרה הכללית של שבת לעומת יום טוב, אם מפאת איסור מיתה שבה, ואם מפאת היותה שקולה, לצד איסור עבודת כוכבים, כנגד כל התורה כולה, ומן הסיבות שהעלו רש"י (חולין ה. ד"ה אלא לאו) והרמב"ם (שבת ל:טו). השני בוקע ועולה מדברי הרא"ה (ביצה לא: ד"ה איני) בביאורו לסוגיית סתירת אורא דליבני, תמיהא מילתא לגבי הא מאי שנא יום טוב משבת הא ודאי ביי"ט נמי אסור לסתור שום סתירה בעולם בבתיים

שאין זו מלאכת אוכל נפש ולא בכלל כלל ואיכא למימר דודאי מן הדין כאן וכאן שרי בין בשבת בין בי"ט וכדאמרין נמי התם דמותר בשבת לשבור החביות ליטול מהם גרוגרות דלא חשיבא מלאכה כה"ג וכן בודאי בביתם באוורא דליבני אלא דבבתים באוורא דליבני החמירו משום דבקרקע מיחזי טפי בנין ובי"ט הואיל הוא דחזי לענ' אוכל נפש העמידו הדבר על הדין להתיר אף בקרקע באוורא דליבני.

כמו המהרלב"ח, הוא ראה את ההיתר ביום טוב כשרשי ואת האיסור בשבת כחומרא, אלא שעילת ההחמרה בשבת שונה.

כיוון שלישי הינו לעגן את החילוק לגבי מתקן בשוני היסודי, ברובד דאורייתא, בין המועדים ובין איסורי מלאכה שבהם, כל אחד לפי אופיו וצביונו, לא ברמת טעמי המצוות גרידא אלא במישור ההגדרה ההלכתית הצרופה. דיון בכך מחייב פרישה רחבה, מכאן, והתייחסות נקודתית למשנה במגילה (ז:), "אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד", מכאן. נשאתי ונתתי בנידון בהזדמנויות רבות ובהקשרים מגוונים; ואף כי טרם ראו אור, אף העליתי את הדברים על הכתב. ברם, אם נבוא ללבנם כאן, יאריך המצע למדי. ובכן, אסתפק בציון הכיוון; ועוד חזון למועד.

[*] אחרי שהתחלתי בכתיבת מאמר זה, התברר לי כי השיעור שבו נאמרו עיקרי הדברים, נרשם ונערך על ידי ר' אביעד הכהן ופורסם על ידו ["עלון שבות" בוגרים: טו (תשרי תשס"ב), תחת הכותרת, "תיקון שבת, תיקון יום טוב, תיקון האדם ותיקון העולם" (עמ' 57-78)]. עם זאת, הנני מפרסם את דברי כאן, היות ונתחדש בניסוח הנוכחי הרבה שלא היה במאמר הנ"ל.

[1.] כך ברש"י הנדפס. ברם, יעויין במהר"ם מלובלין על אתר שהגיה, מסברא, שצריך לומר, "או דהוה ליה כדן דין דהא טעם דאין דנין בי"ט אינו מטעם דנראה כמתקן אלא משום שבות גזירה שמא יכתוב וכן התוס' שמביאים פי' רש"י כתבו 'או כדן את הדין'. ויעויין בשטמ"ק על אתר שהביא, בעילום שם, מי שהבחין בבירור בין הנימוקים, "פרש"י דלאו משום מוקצה ... אלא משום דמיחזי כדן את הדין ולא נהיר דהא דאין דנים גזירה שמא יכתוב והנכון כמו שפי' ז"ל שנראה כמתקן ודמי להפרשת תרומות ומעשרות." ועי' בשו"ת תורת חסד (כח:ג) שהציע הסבר לצורך בשני הטעמים גם יחד, לגבי עבר וראה.

[2.] עי' ח' הרמב"ן (חולין יב. ד"ה ומיהו) והשווה לדבריו במלחמת ה' (שם, ג:ד-ד. באלפס).

[3.] עי' שו"ת התשב"ץ [4א: סז. במהד' ר' יואל קטן, עמ' קנ"ג]. המהדיר מפנה בהערותיו לארחות חיים, (הל' טריפות, י"ט), שמדבריו, "מנין לנו בדיקת הריאה מן התורה", ניתן להבין שאמנם קיימת חובת בדיקה בריאה מדאו'. אך דומני שמתשובתו, צירוף של רמזי אותיות, ברור שאין כאן אלא אסמכתא.

[4.] עי' ס' המפתח במהד' רמב"ם פרנקל, (הל' שבת כג:ח).

[5.] עי' בתשו' (סי' ט"ז), וב"מרחשת" (א:י:ג).

[6.] הט"ז (שכג:ה) הניח כדבר פשוט שהיתר רמת הטומאה תקף אף לגבי שבת, אך אין ספק כי צדקו דברי ה"שאגת אריה" (סי' נ"ו) ודעמיה שלא כך דעת הרמב"ם. ויעויין ב"תורת חסד" (כח:ט) שהרחיב בנידון, ואף ציין שהתוס' (ביצה יח: ד"ה ושין) כנראה צמצמו היתר זה ליו"ט.

[7.] כך מבואר במשנה (ערלה ב:א) ובירושלמי שם, אך עיין ברש"י (עבודה זרה עד. ד"ה תרת).

[8.] יעויין בתורת חסד (כח:ח) שציין את הגמרא בשבת כדי להוכיח שיש לחוש למתקן גם לגבי איסורים דרבנן, אך לא דן בסיווג רמות שונות של מתקן או בחילוק אפשרי של שבת ויום טוב בנידון.

[9.] עי' בדבריו בהל' יו"ט (ד:יז) שהעלה אפשרות זו, ואילו בהל' שבת (כג:ח) כתב כדבר פשוט שטבילת כלים הנקחים מן העכו"ם אסורה.

[10.] עי' בגמ' נדה (נו.) ועי' בהלכות שאר אבות הטומאות (ד:יא).

[11.] אמנם יש לתת את הדעת על היתר אחר המופיע בסוגיא והוא לגבי כלי שנשמא, ואפילו באב הטומאה, ביום טוב - שאף אותו ציין הרמב"ם לגבי יום טוב אך לא לגבי שבת. יתכן שהבדל זה נעוץ, כמו שהציעו כמה אחרונים, בדין אפשר לעשותו מערב יום טוב שנאמר לשיטת רבי יהודה, לגבי מכשירי אוכל נפש, ואף מופיע בהקשרים אחרים.

[12.] עי' בס' "שירי טהרה" (מקואות א:ז) לר' מאיר אריק שדייק כך. אך יש לציין כי בסמיכות של כמה

שורות האו"ז עצמו, מדבר על "נעשו זרועים ליטהר מטומאתו".

[13] עי' באנצ' תלמ' (יא:קצ) ובמקורות המצויינים בהע' 01.

[14] מקור מקביל, בו נוצרים תרומות ומעשרות אך לא ניתר איסור טבל, ניתן למצוא אף ברובד דאו', בהפריש בשכלין טרם גמר מלאכה. אך ברור שיש לחלק מכמה בחינות, ואכמ"ל. ועי' בזה ב"מלחמת ה" (פסחים כא: בדפי הרי"ף).

[15] לפי נימוק המאירי מובן בפשטות למה התירו בנתחייב מערב יו"ט רק בחלה ולא בתרומה.

[16] קביעת הפנ"י שאין מעשרין דמאי בספק חשיכה הינה, כמובן, בבחינת שגגה שיצאה מלפני השליט, אך אין זה נוגע לעיקר טיעונו, שניתן להוכיח ממה שבדאי חשיכה אסור לעשר דמאי. ועיין ב"תורת חסד" (כח:ז) שהציע חילוק בין תיקון שכל כולו מדרבנן לזה, כדמאי, שיש לו זיקה, ולו מספק, לאיסור דאורייתא. בהמשך דבריו, הציע הפנ"י חילוק אחר, בין מיני מאכל דלא חזי כלל אלא לאכילה ובין כלים טמאים דבלאו הכי חזי ליה למי שאין אוכל חולין בטהרה וכה"ג כתב מהרש"ל ב"ים של שלמה" בסוף דבריו ע"ש. זה מעין חילוק ה"מגיד משנה" בין כלים הנקחים מן העכו"ם לכלים טמאים. לתירוץ זה אין הפנ"י מחלק בין שבת ליום טוב, וזה שלא כדברינו.

[17] עי' בירושלמי (על אתר), שם נחלקו אמוראים לגבי האם מדובר בעניים עמי הארץ, שמן הסתם לא יפרישו ואף על פי כן הותר להם, או בעניים חברים, שמותר לתת להם מתוך הנחה שיפרישו. לפי הדעה השניה אמנם אין כאן אלא היתר לפני עור. ברם, בבבלי, (סוכה לה:) משנה זו מובאת כדי לאשש אפשרות "דאי בעי מפקר להו לנכסיה והוי עני וחזי ליה", וזה כדעה הראשונה. ועיין בתוס' אנשי שם, על המשנה על אתר, (ד"ה מאכילין).

[18] ובמקביל לזה בפסחים (לה:), לגבי מצה של דמאי.

[19] אשר לדברי הרמב"ן ביחס לבדיקת סכין, אם בדיקה זו אינה אלא מפני כבודו של חכם, כמשתמע בגמ' חולין (יז:), הרי הם ברורים למדי, אך גם אם נקבל את דעת הראב"ד, שאף חייבנה כדי להבטיח את כשרות הסכין, וכפי שאף הבין המגיד משנה (הל' שחיטה א:כו) בדעת הרמב"ם, ניתן לחלק בפשטות בינה לבין ראיית בכור.

[20] ההבחנה כאן בנויה על ההנחה שאין היתר אוכל נפש עצמו נעוץ בשמחת יום טוב, ודלא כדעת ה"שאגת אריה" (סי' ק'); וכבר הלכו בזה הנמושות.

[21] עי' בתוס' (לא: ד"ה אמר), שם רק מוזכר אוכל נפש כמתיר, וכן לעיל (כח: תוס' ד"ה גריפת), וכך גם במרדכי, (עירובין סי' תפ"ט). ברם, לעיל, (ח. תד"ה אמר רב יהודה) כתבו שמותר "לטלטל בי"ט בשביל אוכל נפש ושמחת יו"ט". וכן, מעין זה, בשטמ"ק, (לא: ד"ה שרגינהו). הנוסחה שקבע הרמ"א להלכה (קט:ז), הינה, "ומותר לטלטל לצורך אוכל נפש ושמחת יו"ט". ועי' במג"א (שם ס"ק ט"ו) שהביא דעת המהרש"ל שרק התירו באוכל נפש שיש בו צורך טובא, שהתירו משום שמחת יו"ט. ואילו הוא חלק על כך, ובמקום זה חילק בין טלטול לאכילה.